

Három becskereki történet

II. A 12 198 számú akta – Zoknik a luszteron, életek hajszálon

1. Egy házasság és az „asztaltól és ágytól való elválás” (separatio a mensa et thoro)

Karl Engel és Kuzmin Márta 1938. január 28-án kötöttek házasságot. Körülbelül három és fél év után, 1941. augusztus 2-án született kislányuk, Judit. A nevek nem valódiak. Most eltérek attól az elhatározásomtól, hogy a dokumentumprózában tényleges nevükön mutassam be a szereplőket. A történet ezúttal is maradéktalanul valós történet, valóság az ügyiratokból válogatott idézetek is, valóság a többi szereplő neve is. A válóper részletei azonban azt sugallták, hogy a főszereplők esetében ezúttal helyesebb lenne fiktív neveket használni.

Karl német volt, Márta zsidó. 1938 januárjában már félelmetesen terjed a fasizmus, de odáig még nem jutott el, hogy megakadályozzon egy becskereki házasságot.

A válóokokon kívül magáról a házasságról nem sokat mondanak az iratok. Valami becskereki emlékezet azért maradt. Egy epizódot többször is hallottam a szüleim társaságában. Az anyám saját élményeként mesélte, de a történet más társaságokban is felbukkant társalgási témaként. Házasságkötésük után – 1938 kora tavaszán lehetett – Márta és Karl a lakásukba hívtak meg egy vendégtársaságot. Karl a szüleim kortársa volt – anyámnak talán osztálytársa is. Amikor az első vendégek megérkeztek (köztük a szüleim is), Márta fogadta őket. Karl néhány perc múlva bukkant elő mezítláb, és ingerülten azt kérdezte: „Márta, hol a zoknim?!” Márta könnyed mosollyal válaszolt: „Hát hol lenne, a luszteron van.” (Egyes tanúk szerint németül, mások szerint szerbül folyt Karl és Márta szóváltása. A történetben poénként kiemelkedő „zokni” és „luszter” szavak szempontjából ennek nem igazán van jelentősége, ezeket Becskereken körülbelül ugyanúgy mondják magyarul, németül és szerbül is.) Megütközés és rokonszenv

keveredett a mesékben, melyek vissza-visszatértek Engeléknek a polgáritól a bohém felé távolodó háztartási szokásaira. A történetekben nem éreztem nyomát sem német–zsidó feszültségnek, sem pedig valamilyen dacnak az alakuló történelemmel szemben. Nem egy Rómeó–Júlia házasság volt.

Az események egyik pontján fontossá válnak Karl gimnáziumi osztálytársai. A nevekből látom, hogy szerb gimnáziumba járhatott. Valószínű, hogy Márta is, bár az is lehet, hogy ő magyar gimnáziumba járt. Az iratcsomóban sok a levél, melyeket az apámnak írtak. Vannak magyar, szerb és német levelek. A nyelvválasztás néha logikus. Karl-t besorozták a német katonaságba, és az orosz frontról – német katonaként és a német cenzúrát figyelembe véve – németül írt az apámnak. De vannak Becskerekről írt német levelei is, mint ahogy vannak magyar és szerb levelek is. Márta is három nyelven írt leveleket. Gyakran nem látok semmilyen logikát a nyelvválasztás mögött – kivéve a „mindegy” logikáját.

Itt egy kitérőt tennék. Becskereken persze voltak nemzeti identitások, büszkeségek, és ezeknek egyik (bár nem egyedüli) természetes alapköve az anyanyelv – azzal, hogy néha az apa nyelve foglalja el az anyanyelv helyét. Természetes volt azonban a többnyelvűség is. Míg Becskereken éltem, és általános (elemi) iskolába jártam, nemigen volt olyan nap, mely folyamán egy nyelven beszéltem volna (esetleg ha betegen otthon maradtam – és vagy nem voltak látogatóim, vagy csak magyar látogatóim voltak). A házon kívül – a szomszédok, ismerősök, üzletek valós világában – háromnyelvűek voltak a mindennapok. Aztán, a gimnáziumi évek folyamán, lassan eltűnt a közéletből a német nyelv. Így a némettudásom sohasem érte el az apám vagy nagyapám némettudásának a szintjét. A kétnyelvűség azonban folytatódott. Tulajdonképpen Becskerek után sem igen volt olyan nap az életemben, mely folyamán csak egy nyelven beszéltem volna. Belgrádban magyar szobatársam volt. Volt magyar szobatársam Aleksinacon is, ahol kötelező katonai szolgálatomat teljesítettem. (Megjegyezném, hogy Belgrádban egy szobatársam volt – természetesen becskerek-i –, Aleksinacon azonban körülbelül nyolcvan. Katonaságom „szobája” egy hatalmas rak-tárhelyiség volt, ott aludtam vagy nyolcvanadmagammal, közöttük két Szabadka környéki – ha jól emlékszem, kispiai – magyar földműves gyerekkel, akikkel mindennap váltottunk néhány magyar szót.) Amerikában is voltak magyar és szerb ismerőseim, gyakran a családom is velem volt, később persze az e-mail könnyítette a nyelvváltást. A háromnyelvű mindennapok akkor álltak vissza az életembe, amikor Pestre költöztem. A város ezúttal magyar, a feleségemmel váltogatjuk a magyart és a szerbet, az egyetlen angolul tanítók. Ennyiben folytatódott a becskerek-i életmód. Másban nem nagyon.

Az iratcsomó a válóper papírjaival kezdődik. Azelőtt azonban sok minden történt. Becskerekre bevonultak a német megszállók. Karl többé már nem becskerekki kereskedő. Mint németet besorozzák a német hadseregbe, és Untersturmführer lesz az orosz fronton. (Úgy tudom, ez meglehetősen tipikus sorsa volt a bánáti németeknek. A besorozott bácskai magyarok többségét is az orosz/ukrán frontra vitték.) A válást azonban nem a történelem megosztásai és kirekesztései ihlették. A felhozott okok hagyományosak és időtállóak. Márta – inkább ifúságának lüktetésében mint a világeseményekben keresve ihletet – meglehetősen lendületes életet élt. Voltak Becskereken, akik a „kicsapongó” szót használták. Ezek a kisvárosi titkok a buzgó szomszédok révén az orosz frontra is eljutottak. Az ottani életkörülmények nem sugalltak megbocsátást.

A válókeresetet 1943. szeptember végén adták be. A kereset végén a dátum „szeptember 31”! Akkor is történtek elírások. A becskerekki kerületi bíróság pecsétje szerint a kereset 1943. október 1-jén lett beiktatva. Az indoklásban az áll, hogy miután Karl besorozták és elvitték Becskerekéről, 1943 nyarán Márta nemi kapcsolatot létesített egy R. B. nevű orvostanhallgatóval. Emellett augusztus folyamán lakásában vendégül látott egy öt-hat tagú „könnyelmű társaságot”, közöttük R. B.-t is. E társasággal egész éjjel át ivott, kártyázott és táncolt, néha fürdőruhára vetkőzve. (Egy feltételezés szerint sztriptízpóker eredménye volt a vetkőzés.) Három tanú meghallgatását javasolták: Ž. Slavko ügyvédjelöltét (a fiának is ez volt a neve, ő is ügyvéd lett), L. Erzsébetét és P. Erzsébetét. Mártát Adamović Stojan ügyvéd képviselte. Az Adamović családban is több generációban voltak ügyvédek. Stojan valamivel fiatalabb volt az apámnál. A Brankovan uszodában ismertem meg az ötvenes években. Kitűnő úszóedző is volt.

Először egy békéltető tárgyalás lett kitűzve 1943. november 18-ára. A bírósági idézés iratmintáján a „Petrovgrádi Kerületi Bíróság” olvasható, de az idézés a becskerekki Karl Engelt és Marta Engel sz. Kuzmint értesíti a tárgyalásról. Túl sok volt a névváltozás ahhoz, hogy a papírok következetesek lehessenek. A békéltetés nem járt sikerrel. (Karl nem is tudott eljönni.) Az apám egy német nyelvű levélben értesíti Karl-t a kimenetelről, jelzi, hogy a következő tárgyalás valószínűleg 1944 januárjában lesz, és azt írja, reméli, hogy Karl arra el tud majd jönni. A levélen az áll, hogy „Betschkerek”-ről küldte egy tábori postaszámra (Feldpostnummer 44609/A). 1943. december 18-án újabb levelet ír az apám ugyanarra a tábori postaszámra. Kérdi Karl-t, megkapta-e a novemberi levelet, mert nem érkezett rá válasz. Most már közli a tárgyalás pontos dátumát és idejét is (1944. január 11-én, 9 órakor). Azt is írja, hogy a perbeli előadás során

szeretné egyszerűsíteni a dolgokat, és csak a legfontosabbra szorítkozni. Válasz nincs az iratok között.

A tárgyalásra nem jött el sem Karl, sem Márta. Tárgyalási jegyzőkönyv nincs az iratok között, de a tanúk vallomását az apám kézírással feljegyezte egy irat hátlapjára. Ž. Slavko azt mondta, hogy Márta és R. B. is elmondták neki, hogy nemi kapcsolatuk van. L. Erzsébet takarítónő azt vallotta, hogy egyszer vizet hozott a hálósobába, és észrevette, hogy Márta R. B.-vel van az ágyban (védői keresztkérdések nyomán az is kiderült, hogy mindketten fel voltak öltözve). Amikor Erzsébet bejött, R. B. ideges lett, Márta azonban megnyugtatta: „Semmi, semmi, ez csak az Erzsike.” L. Erzsébet azt is hozzátette, hogy egyszer – amikor Karl már egy ideje katonaságban volt – mosogatás közben egy férfi alsónadrágot is talált, és ebben használt óvszert. P. Erzsébet bejárónő is terhelő vallomást tett. Elmondta, hogy 1943. augusztus 5-én lépett alkalmazásba. Azt látta, hogy R. B. többször egész napokat töltött Mártánál. Védői rákérdezések nyomán azonban azt is hozzáteszi, hogy Márta a hálósobában aludt a kislányával, míg R. B. az ebédlőben. Elmondta azt is, hogy többször volt Mártánál férfitársaság „és egy pancsovai hölgy”. Ittak, mulattak, kártyáztak, és volt úg, hogy Márta fürdőruhára vetkőzött.

Egy kicsit elbizonytalanodom, míg idézem ezeket a tanúvallomásokat. Igaz persze, hogy nem valami kirívó esetről van szó a válóperek nemzetközi gyakorlatában. Van ilyen. De nem felejtődött még el az előítéletek vihara, mely minden pórázról elbocsátott gondolatot, minden szabadjára engedett megjegyzést rögtön felkap, és azonnal egy szégyenpóznához sodorja és sorolja. Ma nincs már vihar, de maradt egy megrogzódás, hogy körülnézzünk, és találgassuk, eltűnt-e a brutális légmozgás, vagy csak fenyegetéssé merevedett – és megmaradhat-e emberközeli légkörben egy történet vagy közlés. Vagy pedig elsodródik közülünk, amit Slavko és a két Erzsike ecseteltek, és a kis ákombákom irányjelző vonallá simul, merevedik, mutatva, hogy „ilyenek a zsidó nők” (míg az árja nők nem!?). Slavko, az Erzsikék (és én) pedig két besorolás közé sodródunk: ezek után (innen vagy onnan nézve) lehetünk szókimondó árja látnokok, vagy pedig hitvány antiszemiták. Közben – ha szélcsendben nézzük – a tanúvallomásokból nemcsak hogy az nem derül ki, hogy milyenek a zsidók (vagy milyenek a nők), hanem tulajdonképpen az sem, hogy milyen is volt igazában Márta.

A döntést 1944. január 29-én mondják ki. Az akkori jogszabályok értelmében a válóperes ítéletet és a válás esetleges kimondását megelőzi egy döntés, mely meghatároz egy hat hónapra szóló „asztaltól és ágytól való elválást”. (*Separatio a mensa et thoro* – egy kánonjogi jogintézmény, mely több európai jogban sokáig fennmaradt, helyettesítve vagy megelőzve a válást.)

A hat hónap alatt sok minden történt. Az utcánk végén egy gyűjtőtábor működött. Ebben főleg cigányok voltak. A német katonák többször egymás ellen hergeltek néhány cigányt, azok veszekedtek, verekedtek, a katonák pedig nézték, felette voltak a csetepatének, és élvezték felsőbbrendűségük kézzelfogható bizonyítékát. A végén néha még nagylelkűségüket is bizonyították: levest adtak a veszekedés/verekedés főszereplőinek. Évtizedekkel később láttam ennek a képletnek egy enyhébb és az új civilizációhoz idomított változatát. A Jerry Springer show-t néztem egyszer-kétszer Amerikában. Itt is valódi emberi veszekedés volt a mutatvány. A színpadra hoztak egy szerelmi háromszöget, vagy esetleg szomszédok perpatvarait. A műsorvezető vitát ihletett, a veszekedés látványos volt, néha eljutott a verekedés küszöbére, esetleg egy-két lépéssel azon túl is. A résztvevők komolyabb jutalmat kaptak mint egy leves, és utána haza is mehettek. Annak idején egy diákcsoporttal néztem a Jerry Springer show-t egy egyetemista otthon termében. A többség a felülről mosolygást és az Übermensch boldogságát választotta. Voltak olyanok is, akik nem a felülemelkedésben, hanem abban találtak örömet, hogy beleélték magukat, azonosultak valamelyik résztvevővel, szurkoltak. Volt olyan is, aki felháborodott azon, hogy mennyire megalázó az egész. Ma már nem kell Amerikába menni egy ilyen valóságshow (esetleg „reality-show”) miatt. Folytatódtak a hozzáállás-módozatok is. Nincsenek statisztikai felméréseim, de úgy látom, hogy továbbra is nagyon sokan választják az Übermensch-esélyt. Azok sincsenek kevesen, akik valahogy kombinálják (vagy összekeverik) a kívülálló fölényt és a valamelyik résztvevővel való azonosulást. A felháborodás marginalizálódott. A képlet pedig leválasztódott a fasizmusról – természetessé vált.

Az asztaltól és ágytól való elválás hat hónapjában benne van március 19-e is. Nálunk erre a napra nagyon készült a család, mert ez József-nap, az apám névnapja. 1944. március 19-e azonban másként alakult. A nagyapám naplójából idézek: „1944. III. 19. József napja. Reggeli ½ 6 órakor az ajtóm előtt hangosabb beszélgetést, járkálást hallok. Nemsoká bejön hozzám – ágyban fekvő – Józsi, karján pléd és kispárna, megcsókol, búcsúzni jött. Két német polgárőr jött hozzá a parancssal, hogy azonnal öltözzék s velem együtt bekísérnek a Messinger intézet internáló helyiségbe. Oda viszik, amint mondták, a városba szerte küldött polgárőrök az itteni magyarság összes egybeterelt vezetőit. Ajtóm előtt azért beszélgetek hosszasan, mert Józsi és Zorka elmondották nekik, hogy engem nem lehet itthonról elkísérni, mert tegnapelőtt óta betegen fekszem. Erre az egyik őr elkísérte Józsit, a másik pedig az irodából telefonon értesítette parancsnokát, hogy: »az öreg Várady betegen fekszik és már 77 éves – mit

tegyen?» Itthon hagyott. Közben hozták a híreket arról, hogy kiket kísérték be. Ott van prelátságunkkal az egész ismert magyar vezetőség, sőt a női tábor vezetői is, Mara Saczival, Végh Vilmával.

A bpesti rádió semmi hírt nem adott le. Itt azt beszéljük, hogy a német hadsereg megszállotta Magyarország határait s Szerbia, Horvátország és Románia felől halad lefelé az országba. Magyar ellenállás nincsen. A kormány ma délelőtt lemondott. Egyesek szerint Werth Henrik alatt katonai diktatúra van kikiáltva, mások szerint Szálasyék vették át a kormányt. Teljes a bizonytalanság. – Engem itthon hagytak. Egész nap feküdtem.

Így tellett el a szépen elgondolt József napja.

Esti ½ 8 órakor hazaérkezett Pali, utóbb Józsi is. Hazaengedték valamennyit. – Mondják, közölték velük, hogy »biztonsági elfogatás« volt. A német véderő megszállja Magyarországot, s nehogy az itteni magyarság esetleg valami könnyelmű mozgalmat készítene, ezért kellett őket biztonságba helyezni. – Szegény Magyarország. Józsi, Pali közlik, elbocsátás előtt valamennyi elfogottnak nyilatkozatot kellett aláírnia, amely szerint: a várost külön engedély nélkül nem szabad elhagyniok. Politikai összejövetel, megbeszélés tilos.”

Becskerek eddig is német megszállás alatt volt, de a magyar–német feszültségek és Magyarország megszállása a becskerek utcákon is változást hoznak. Ismét idézek néhány sort nagyapám naplójából: „1944. III. 20-án és 21-én különböző hírkeringések, találgatások, teljes bizonytalanság. A rádió semmit sem közöl a Magyarországon történekről. A bánáti városokban kellemtlen incidensek. Vasárnap (19-én) a templomba menő magyar diákok – fiúk és lányok – fejéről a Hitler Jugend levverte a Bocskay-sapkákat, letépték a ruhákról a magyar zsinórzatot.”

A hat hónap alatt történt az is, hogy Mártát táborba viszik, Csókára; majd onnan egy idő múlva kiengedik. Ebben (a kiengedésben) talán volt valami szerepe a válófélben levő férjének. Úgy emlékszem, hogy ezt hallottam később a szüleimtől, de most már nem vagyok benne biztos. Az iratcsomóban ennek nincs nyoma.

1944. július 11-én járt le az „asztaltól és ágytól való elválás” hat hónapja. Mielőtt az ügyre visszatérnék, idéznék még a *Torontál* 1943. június 26-i számából. (Figyelmesen végignézttem, nem találtam benne semmit, ami az ügyre utalt volna. Véletlenül keveredhetett az iratcsomóba.) A fejlécen „Becskerek” áll, mögötte zárójelben „Nagybecskerek”. A szerkesztőség címe „Sepp Kraft (Zápolya) ucca 3. szám” (fogalmam sincs, ki lehetett a rövid időre utcanévet ihlető Sepp Kraft). A négy oldalból egy teljes oldal Marton Andor temetésének van szentelve. Aztán ott áll, hogy „Németor-

szág megbízható »védelmi fedelet« vont az angolszász légi támadásoktól veszélyeztetett területei fölé”. De vannak címek, melyek egy más történelmi irányvételt sejtetnek. Olvasom, hogy a londoni jugoszláv emigráns kormány élére Banjanin került, és hogy a külügyminiszterségre Grollnak van a legtöbb esélye. Olvasom azt is, hogy Moszkva követeli, hogy Londonból Moszkvába kerüljenek azok az emigráns kormányok, „amelyeknek országai a Szovjet által igényelt befolyás-övezetben terülnek el”. A 4. oldalon olvasom, hogy a Lehel 4:1-re győzött az Olympia ellen. (A Lehelről tudom, hogy muzslyai. Az Olympia? Valahogy a fülemben cseng, hogy „tordai Olympia”, csak nem vagyok biztos, hogy ezt a szókapcsolatot emlékezés, vagy emlékek keveredése hozza össze.) Egy magyar–német összecsapásban a Hajrá 4:2-re győzött a Schwäbischer ellen. Aztán ott van a 3. oldalon egy hirdetés, melynek nemigen tudom visszaállítani/visszaképezni a kontextusát. Az olvasóra bízom:

1943 Junius	TORONTÁL	3. oldal
-------------	----------	----------

Hirdetés

A repülőtéren csak juhokat (birkákat) szabad legeltetni. Más állatok legeltetése, büntetés terhe alatt szigoruan tilos.

A körzetvezető :
Amelung s. k.
kapitány

Ez volt a helyzet.

Két héttel később lejárt a hat hónap. A válóper a saját ritmusát követve folytatódik. 1944. július 17-én Karl közli a bírósággal, hogy a házassági közösség nem lett visszaállítva, és az elmúlt hat hónap alatt nem született újabb gyermekük. Az 1894. évi törvény paragrafusaira hivatkozva kéri a válás kimondását. A perköltségek megtérítését nem kéri. (Nem kéri az alperes sem.) Ítélet 1944. szeptember 28-án születik, és zömmel a korábbi ténymegállapításokra támaszkodik. Szerb nyelven van írva, cirill betűkkel. Az ítélet felvezetéseiben, megállapításaiban nem látom a történelem pecsétjét. Egy ilyen megfogalmazású ítélet születhetett volna ötven évvel korábban, vagy ötven évvel később is. A bírák ismertetik a felek álláspontjait, összegezik a tanúk vallomásait. Aztán arra a következtetésre jutnak, hogy

nem fogadhatják el azt az állítást, hogy házasságtörés történt. Látnak a házasságtörésre utaló körülményeket, de leszögezik, hogy „a házasságtörés kimondása nem alapulhat következtetéseken, hanem bizonyítani kell a házasságtörés tényét”. Hozzáteszik, hogy a házasságtörést az sem bizonyítja, hogy R. B. napokat töltött az alperes lakásában, és vele együtt feküdt (felöltözve) az ágyon. Ugyanakkor, a bírák bizonyítottként fogadnak el egy másik válóokot, melynek a megfogalmazása ma már kissé archaikusan hangzik. Megállapítják, hogy az alperes (Márta) viselkedése „konok, erkölcsstelen életvitel”-ként minősíthető („svojim ponašanjem tvrdokorno provodila nemoralan život”).

Következik a fellebbezés az elsőfokú ítélet ellen, de innen a dolgok más irányba fordulnak. Mártát Auschwitzba viszik. Karl megszökik a német katonaságból. A hároméves Juditot ismerősök gondozzák. Másfél évvel később, 1946. február 5-én, az apám a petrovgrádi kerületi bíróság 1946. január 29-i kérdésére válaszol, és közli, hogy a felek ismeretlen helyen tartózkodnak. Az esetleges folytatásról vagy nem-folytatásról majd értesíti a bíróságot, miután kapcsolatba lépett az ügyfelével. A bíróság tudomásul veszi, hogy az eljárás „megszakadt a háborús események miatt”. Felszólítja a feleket, hogy tizenöt napon belül értesítsék a bíróságot, ha folytatni akarják a pert. Ilyen értesítés nem érkezett. És itt befejezném a történet első részét.

2. Restitutio in integrum (Mindent vissza?)

Mielőtt az (ismét petrovgrádi) bíróságot az apám értesítette volna, hogy a felek nem elérhetőek, az asztaltól és ágytól való elválás óta sok minden történt. A háború befejezése Karl és Márta szempontjából úgy alakul, hogy Karl a német alakulatokkal visszakerül az orosz frontról Pancsovára, majd két nappal a válóperes ítélet kihirdetése után, 1944. szeptember 30-án, megszökik a német katonaságból. Márta ekkor még Auschwitzban van.

Egy évvel később már nincs háború, de teljesen bizonytalan, hogy le lehet-e súrolni az elmúlt évek megbélyegzéseit – és hogy vissza lehet-e térni. Az iratcsomóban ott van Karlnek egy 1945. október 1-jén Szegedről írt levele, melyben elmondja, hogy mi történt vele az elmúlt évben. Ebből derül ki az is, hogy életben maradt. A levél nem csak beszámoló, célja van – és ez a cél a visszatérés. Az apámnak küldi (hogy továbbküldje), de szerb iskolatársainak van címezve, akik a partizánokhoz csatlakoztak. Az a kérése, hogy a címzettek egy hitelesített nyilatkozatban igazolják, hogy Karl, annak ellenére, hogy Untersturmführer volt, a partizánok oldalán állt. Ezek a nyilatkozatok (talán) lehetővé tették volna, hogy Karl visszajöjjön Becskerekre, és kivonja magát a németeket és német vagyont sújtó

törvények hatása alól. A levélben leírt események természetesen a célt figyelembe véve lettek felsorolva és megfogalmazva. A későbbi levélváltások és dokumentumok azonban hitelessé teszik azt, amit Karl leírt. Az 1945. október 1-jei levélben a megszólítás „Kedves Mišo” (Dragi Mišo). Miša Dragovićról van szó, aki 1945 őszén már Jugoszlávia teheráni nagykövetségén dolgozik. Egy másolat Županski Stanojének lett elküldve, akit barátai (Karl is) „Bató”-nak szólítanak. Ezt a másolatot az apám úgy igyekszik továbbítani, hogy Bato apjának adja át, aki becskerekai ügyvéd. Egy további másolat Nikola Škundrićnak lett elküldve, aki akkor Újvidéken tisztviselő az új tartományi szervekben. A levelet elküldték Svetolik Popovićnak is (aki akkor a Niši Kereskedelmi Akadémián tanár).

Karl leírja, hogy 1944. szeptember 30-án szökött meg a német katonaságból. Három partizánnal Besni Fok környékén találkozott, és velük megbeszélte, hogy más embereket is áthoz a partizánokhoz. Ennek a módjára egy Božin nevű paptól kapott utasításokat. Az utasításokat követte, át is hozott több embert a német hadseregből. A hitelesség kedvéért Karl leírja Božin címét (Versec, Zlatne grede 6.). Emlékezteti Miša Dragovićot, hogy ezekben a napokban vele is találkozott az opovói helyi népfelszabadító bizottságban. Besni Fokon azt kérte, hogy fegyverrel harcolhasson a partizánok oldalán. Erre elküldték Besni Fokról Oporára, hogy az ottani parancsnokság dönthessen a kérelméről. Közben Besni Fok környékére megérkezik a Vörös Hadsereg, és Karl – a partizánokhoz átszökött többi társával együtt – hadifogságba ejtik október 7-én. A levél szerint jobban bántak velük, mint azokkal a német katonákkal, akiket nem a partizánok között találtak. A foglyokat Temesvárra vitték, majd Debrecenbe, aztán Jászberénybe és végül Brnóba. Az ide-oda hurcolt hadifoglyok száma változott, néha 50-55 ezren voltak. Egy antifasiszta egyület is alakítottak a fogolytáborban, ennek Karl volt az egyik vezetője. 1945. szeptember 12-én bocsátották szabadon Brnóban. Innen kerülhetett Szegedre.

A levél azt is igyekszik bizonyítani, hogy Karl nemcsak a német hadsereg összeomlásának napjaiban igyekezett a partizánokhoz csatlakozni. Felhossa, hogy már 1944 májusában tett ilyen javaslatot Svetolik Popovićnak, és adatokat is szolgáltatott neki német fegyverraktárakról. Ezután azonban maláriát kapott, és hosszú ideig volt ágyhoz kötve. Batót (Županski Stanoje) és Mišót (Miša Dragović) arra kéri, igazolják, hogy Karl, miután besorozták a német hadseregbe, adatokat szolgáltatott a partizán mozgalmaknak. Hozzáteszi, hogy Márta révén téli ruhát is küldött a partizánoknak.

A levelek Becskerekről továbbmentek. Két kísérőlevél másolata is van az iratok között; ezeket az apám írta Nikola Škundrićnak és

Svetolik Popovićnak, jelezve, hogy továbbítja Karl levelét. Válaszok nem érkeztek.

Az apám 1945. október 31-én írt levelet Karlnak, és beszámolt arról, hogy a Županskinak és a Dragovićnak küldött leveleket Županski apjának adta át, Škundrićnak és Popovićnak pedig postán küldte, ajánlva. Apám levele azonban nem ezzel indul. Karl sorsa ismeretlen volt, míg meg nem érkezett a Szegedről küldött levele. 1945 ősze a számvetés ideje. Ekkor derült ki, hogy ki maradt meg a távollévő családtagok és barátok közül, ekkor nyert megerősítést több halálhír is. Karl október 1-jén küldött leveléből (mely körlevélnek volt szánva) tudta csak meg az apám, hogy Karl életben maradt és egészséges, és először is erre reagál, amint írja „nagy és őszinte örömmel”. Aztán nagyon fontos hírt tudat Karllal: Márta túlélte az auschwitz borzalmakat, Hollandiába került, és onnan jelentkezett is. A levéllel apám elküldi a sürgönyt is, melyet Márta Amszterdamból küldött. Karl nem tudta, hogy Márta is életben maradt, amíg meg nem kapta az apám levelét (melynek a cenzornál is el kellett időznie). Telefonálni nemigen lehetett Becskerekről Szegedre. Akkoriban tovább tartottak a rettegések és a remények is.

Nagyon sok volt a felgyülemlett elmondanivaló. Apám levele beszámol közös ismerősökről is, és a visszatérő közlés az, hogy ki maradt életben. Ír Szerb Lászlóról, akivel az apám Zágrábban tanult együtt az egyetemen, és akit Karl is jól ismert. Írja, hogy Szerb Lászlót mint zsidót Borba hurcolták. Amikor onnan kiszabadult, Belgrádban kapott állást a Külügyminisztériumban. (Amikor Belgrádba kerültem egyetemre, az apám bemutatott Szerb Lászlónak. Egy-két sarokra laktak az albérleti lakásomtól. Két-három hetente eljártam hozzájuk. Csáktornyán született. Tóth Árpád volt a kedvenc költője. A Jugoszláv Külügyminisztériumban jogtanácsos volt. Nem szívesen mesélt Borról. Egyszer elmondta, hogy ott egy magyar költővel is találkozott, a verseiről is beszélt. Ezek Radnóti-versek voltak. Nem tudta, hogy Radnóti híres költő. Többször kértem, hogy írja le, vagy mondja el, amit Radnótiról tud. Nem akarta. Zárkózott ember volt. Meg aztán az életének egy olyan időszakáról volt szó, melyet nem akart felleleveníteni. Csak lezárni.) Még egy közös barátról ír az apám Karlnak, Csicsiről. Ezt írja: „Két hete a Csicsi is felbukkant. Mindene meg lett semmisítve a háborúban. Csak egy ingje és egy nadrágja maradt, és egy rendelet, hogy Csernyére utazzon. Ott tévedésből németnek tartották és táborba vitték. Még nem sikerült kiszabadulnia.”

A vihar, mely Karl és Mártát a Gundulić utcából elsodorta az orosz frontra, Besni Fokra, Auschwitzba, Amszterdamba, Temesvárra, Jászberénybe, Brnóba, és mely a túlélés esélyeit sok esetben valószínűtlenre csökkentette, lassan csillapodott; de a léglökések folytatódtak, és továbbra is sodorták az embereket Becskerekről (és nyilván nem csak Becskerekről).

Ez vonatkozott Csicsire is (az én perspektívámból tulajdonképpen „Csicsi bácsi”), és vele kapcsolatban tennék egy kitérőt. Héger Jenőnek hívták. Ő is Zágrábban járt egyetemre. Orvosi tanulmányokat végzett. Csernyén, nem tudom mikor, de kiszabadult a táborból, ahová német vezetékneve miatt került. Aztán kivándorolt Venezuelába. Valamiképpen ez is becskerekik történet. A II. világháború után több becskerekik ment el Venezuelába (főleg Caracasba). Oda vándorolt a Halmai rádiószerelő s Piroska nagynénem is férjével, Heklai Pállal. Caracasba kerültek más becskerekiek is. Nem tudom, hogy indult ez az egész. Azt sem tudom, hogy Csicsi úttörő volt-e, vagy nyomkövető. Odaérkezve Csicsi letagadta, hogy orvos, mert akkoriban (az ötvenes években) állítólag a venéz orvosi kamara lobbizása eredményeként, nem fogadtak orvos bevándorlókat. Cukrásznak mondta magát. Így beengedték. Amikor már papírokat kapott, bevallotta, hogy orvos. Nem küldték vissza, de nem lehetett orvos Caracasban, vagy más városban, hanem csak egy isten háta mögötti kis faluban, melyet El Socorrónak hívtak (ami segítséget jelent). 1968 nyarán – bevándorlási szándék nélkül – én is odajutottam. A Harvardon egy kocsmában összeismerkedtem egy lengyellel, aki Encyclopaedia Britannicát árult. Aránylag hamar meggyőztem, hogy egy kötettsorozatot nem vihetek magammal Jugoszláviába. Aztán elmesélte az életét. Közben sokat ivott, nagyjából én fizettem. Hálából adott nekem egy sorsjegyet, melyet egyébként csak azoknak osztogatott, akik vettek egy könyvsorozatot. Nyertem. A jutalom egy ingyen autóbuszjegy volt Bostontól Miamiig, és ott két éjszakára szállás egy közepes hotelben. Július elejére szóltak a kedvezmények. (Miamiiban inkább a kora tavaszi vagy téli hónapokban virágozik a turizmus. Júliusban fülledt meleg van.) Mivel a nagynénémék többször hívtak, és mivel Miamiig érve már túl lennék a félúton, elfogadtam a meghívást. Útközben megálltam még egy becskerekik családnál (Draxler Brunóéknál) Észak-Karolinában. (Egyébként több napot ültem volna buszon Boston és Miami között.)

Caracasban több becskerekikivel találkoztam. Persze Becskerekéről beszéltünk. Ekkor láttam, hogy az emigrációban hirtelen megvilágosodik, hogy honnan indul a múlt. Az emlékek pedig keretekbe kerülnek – mint egy képkiállításra – és fontossá válnak, csakúgy mint az óceánon áthozott otthoni szalvétatartó, mely minden étkezéskor ott kell hogy legyen az asztalon. Meghökkenett, hogy a bekeretezett emlékek között ott van a tizenkét éves koromban írt bökversem záróstrófája is (a többi sorra még Caracasban sem emlékeztek). Pali bátyám negyvenedik születésnapjára írtam volt a verset, ő pedig Caracasban visszaszavalta. Pali bácsi volt a legmagasabb a családban (az ebédlő falán volt egy falóra, melyet csak ő tudott felhúzni anélkül, hogy székre állt volna). Az is

köztudott volt, hogy ügyvédi munkája mellett kertészkedni is szeretett. Ezek a tények, plusz a költői ihletés ezt a következtetést eredményezték a záróstrófában:

*„Langy tavaszi eső
Hulljon le a babra
Kedves Pali bátyám
Nőjél te is nagyra!”*

Úgy tűnt, hogy Caracasban erről ismernek.

Csicsi bácsi ragaszkodott hozzá, hogy elmenjek El Socorróba is. Most így, computer mellől (és több mint hetvenévesen) egészen hihetetlennek tetszik ez az út. Az autóbusz meg-megállt, hogy javítsák. A célállomás azonban nem El Socorro volt. Odáig nem vezetett autót. Valamelyik faluban várt egy fiatal amerikai, akit Csicsi küldött, és aki misszionárius volt El Socorróban. Megdöbbenésemre két lóval jött. A fennmaradó 15–20 kilométert lóháton tettük meg. El Socorróban főleg indiánok éltek. Csicsit – így mesélte – félig-meddig istenként fogadták. Ehhez hozzájárult az, hogy gyógyított, de az is, hogy albinó volt; fehér haja, rózsaszín szeme pontosan megfelelt a helyi istenképleteknek. Aztán az ott töltött évek alatt lehámlott a csoda, bár láttam, hogy továbbra is különös tisztelettel üdvözölte mindenki a faluban. Két-három napot voltam ott, ezalatt meg-néztünk két kakasviadalt is. Sokat beszélgettünk persze Becskerekről és a becskerekiekről. (Csicsi tulajdonképpen nem Becskereken született, de Bánátban, Becskerektől nem messze, és elsősorban becskerek-i kötődései voltak.) Kérdezett Karlékról is. Tudta, hogy életben maradtak. Aztán a sport is szóba került. Csicsi szenvedélyes labdarúgó-szurkoló volt. A Ferencváros volt a csapata. Alig hittem el, de megmutatta, hogy járattja a pesti *Népsportot*. Körülbelül három hónapos késéssel érkezett – részben lóháton. Így komoly időeltolódás volt a meccsek eredményei és az ehhez kapcsolódó ujjongás (vagy csalódás) között.

De hadd folytassam Márta és Karl történetét. 1945. november végén felenged még egy rettegés. November 22-én az apám egy rövid levelet küld Karlnak. A levélben néhány más mondat mellett ez áll: „Kedves Barátom, ma tudtam meg, hogy a kislányod Kaposvárott van, Szikics Ferencnél, Talián Gyula utca 48 szám alatt.”

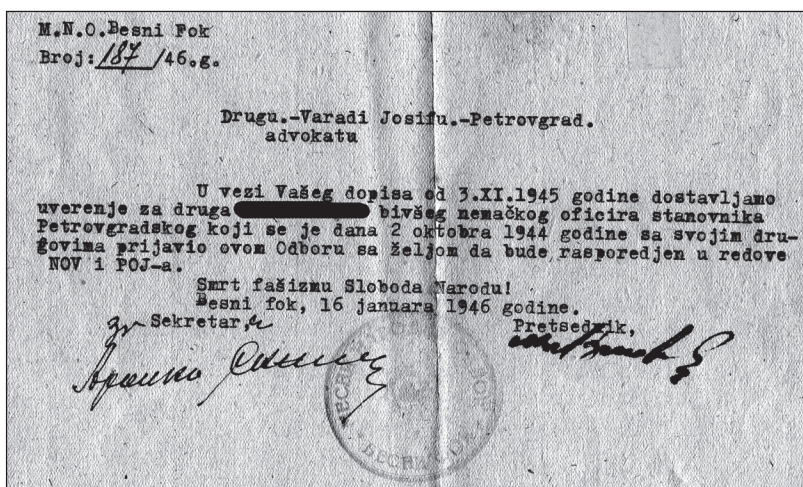
Ez előtt, 1945. október 31-i levelében az apám elküldte Karlnak Márta sürgönyét, melyben közli, hogy túlélte Auschwitzot. A sürgöny angol nyelven volt írva. Mindenütt cenzúra működött még, feltételezem, hogy a holland hatóságok nem fogadtak el magyar vagy szerb sürgönyszöveget, mert időbe tellett volna cenzort találni. Németül tudhattak, de nem

akartak tudni. (Persze érkező leveleket is kellett cenzurálni. A hatóságok – és nyilván nem csak Hollandiában – azt korlátoztak, amit korlátozhattak.) Úgy tudom, Márta nem beszélt angolul; valaki segíthetett. Márta elsősorban azért küldhette a sürgönyt az apámnak, mert Karl címe nem volt meg neki (abban sem lehetett biztos, hogy Karl is túlélte a háborút). Az is közrejátszhatott, hogy apám közvetítésére is számított a kapcsolat helyreállításában. Az iratokban ott van Karl válasza Mártának. Nincs rajta dátum, valószínűleg 1945 végén küldhette, mert már a lányukról is ír, aki még Kaposváron van. A levél magyarul van írva, lemásolom a teljes szöveget: „Sürgönyödnek szívből örültem. Gratulálok ahhoz, hogy a koncentrációs táborok borzalmait szerencsésen túlélted. Sürgönyöd nem volt teljesen érthető – míg angol nyelven Budapestre érkezett, hibás volt. Kislányunkat is megtaláltam, Mariskáéknál van Kaposváron. Minden tekintetben meg lehetünk elégedve Vele, örülni fogsz Neki. Téged fényképeiden megismer – kedves, ha Rólad beszél. Természete nyugodt, csendes, de minden után érdeklődik. Habár jó kezekben van jelenleg, mégis szeretném, ha Rád bízhatnám – az Édesanyjára. Ezért kérek, gyere Budapestre, ahol Dr. Lengyel Ferinél, V. Ker. Báthory utca 5.I.3 alatt találhatsz. Úti papírjaidat kérd szülővárosodra, mert Kaposváron csak addig lehetsz, amíg az anyagi és egyéb kérdéseket megbeszéltük és Kislányunk megint Hozzád szokott.

*Őszinte szeretettel csókol
U.i. a kis [Judittól] sok üdvözlét*

A levél kezdetén a „gratulálok” szó a kontextusban egy kissé szögletesnek tűnik. Nehéz lehetett hozzáfogni az íráshoz. A világháború eseményei természetesen eltörpítették a válóperes vitát, de a kommunikációs görcsök még feloldásra vártak. Úgy látom, a levél további mondataiban ez megindult.

Az alcím, mely ezt a szövegrészt bevezeti, egy jogi fogalom: *restitutio in integrum*, azaz, az eredeti helyzet visszaállítása. Abban a becskeréki társadalomban, melyet a legjobban ismertem, ez adott keretet a legtöbb vágyakozásnak. Bárcsak úgy lenne, ahogy a háború előtt volt. Legyen az üzletekben mindaz kapható, ami korábban kapható volt, a fogolytábor helyett legyen ismét fatelep, legyenek bálók, kerüljön a zöldségpiac vissza oda, ahol volt, kapjon helyet ismét minden vallás, legyen ismét olyan, amilyen volt a Messinger iskola és intézet, legyen olyan, amilyen volt a Búza papír- és könyvkereskedés és a Pentz-cukrászda is. Az eredeti (háború előtti) helyzet visszakívánását valószínűleg támogatta egy kissé a szelektív emlékezet az eredeti helyzetről. Én ebben nőttem fel. Voltak más vágyak és akarások is. Voltak, akik a világháború éveit nem a világháború előtti „eredeti helyzettel”, hanem egy új világgal akarták helyettesíteni. És ezek voltak a győztesek.

Az átélt borzalmak után Márta és Karl is valamilyen *restitutio in integrum* fogalom- és vágyrendszerében gondolkodhattak. A visszaállítást a házasságukkal kezdték. Miután életben maradtak, ez már rajtuk múltott (leszámítva az utazási engedélyek megszerzését). A restitúció útvonalán haladva, a következő lépés a Becskerekre való visszatérés lett volna. Ez a törekvés is világosan követhető az ügyiratcsomóban. 1945. november 3-án az apám levelet ír a Besni fok-i helyi népbizottságnak, és kéri, hogy igazolják, hogy egy évvel ezelőtt Karl embereivel együtt a népfelszabadító hadsereghez igyekezett csatlakozni. Le van írva az is, hogy azért kéri az igazolást, hogy Karl mentesülhessen azoktól a „vagyon- és személyi korlátozásoktól”, melyek az AVNOJ¹ határozata alapján minden német származású emberre vonatkoztak, kivéve azokat, akik „aktívan segítették a népfelszabadító mozgalmat”. A kérelem sikerrel járt. 1946. január 16-án érkezik Besni fokról a pecsétes levél. A címzett: „Drug Varadi Josif, advokat, Petrovgrad” (azaz: Várady Josif elvtárs, ügyvéd, Petrovgrad). A pecsétes bizonylatban olvasható, hogy az „adatok ellenőrzése után” megállapították, hogy Karl „volt német tiszt” 1944. október 2-án társaival együtt jelentkezett és kérte, hogy társaival együtt csatlakozhasson a népfelszabadító egységekhez. „A nevezett napon nem kapott beosztást, két nap után viszont fogolyként elvitték a Vörös Hadsereg egységei.” A bizonylatban áll az is, hogy Karl Besni fokba jövet azt állította, hogy korábban is tartott kapcsolatot a népfelszabadító mozgalommal, és adatokat is szolgáltatott a német hadseregről. A bizonylatban nemcsak az áll, hogy Karl ezt állí-

¹ Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács)

totta, hanem, hogy ezt az állítást ellenőrizték, és megállapították, hogy megfelel a valóságnak. A bizonylat természetesen a „Halál a faszizmusra, szabadság a népnek” jelszóval zárul. Néhány nappal később (1946. január 22-én) az apám értesíti Karl, hogy megérkeztek a bizonylatok, elküld egy hitelesített másolatot. Írja, hogy reméli, Karl visszanyerheti a polgári jogait Szerbiában (azaz Becskereken) a Besni fok-i bizonylat megszerzése után. (Mivel most már sokadszor írom le a Besni fok helységnevet, melyet a vajdasági olvasók sem nagyon ismerhetnek, hadd mondjam el, mit tudok róla. Annyit, hogy amikor Becskerekről autóval jártam Belgrádba, valamivel a Duna és a Pancsovára való elágazás előtt láttam mindig egy táblát, mely jelezte, hogy jobbra van Besni fok.)

Ezután Karlnek egy kézzel írott levele következik az iratcsomóban. Nincs rajta dátum, de világos, hogy az apám 1946. január 22-i levelére válaszol. Megköszöni a Besni fok-i bizonylatot. Hozzáteszi, hogy iskolatársai, akik most állami pozíciókon vannak, nem válaszoltak. Felhoz még néhány példát arra, hogyan tanúsított már korábban is antifasiszta magatartást. Županski Bato nála hagyott megőrzésre (azaz nála rejtgetett) olyan könyveket, melyek őt a német megszállás alatt kompromittálhatták volna. Ezek között volt a *Tőke* és az *Anti-Dübring* is. (Feltehetően nagyobb biztonságban lehettek egy német katonatiszt lakásán.)

A következő levél az apám 1946. augusztus 2-án kelt levele. Ebben egy júliusi levélre válaszol, mely nincs az iratcsomóban. Keresztlevelekről és más iratokról van szó, melyeket Márta és Karl kértek. Márta vagyontárgyait is keresik. Az apám azt állapította meg, hogy amikor Mártát Auschwitzba hurcolták, Mariska [nem tudok róla többet] egy Nellinek adott át több vagyontárgyat. A Becskerekre való visszatérés tekintetében az apám pesszimista. Azt írja, hogy valószínűleg az sem segítene, ha a Besni fok-i hatóság mellett Bato és más barátok is igazolnák Karl antifasiszta magatartását. „Hatalmas a németek elleni elkeseredés, a vagyonuk el lett kobozva, fogolytáborokban vannak, nagyon ritka a kivétel. Szinte ki van zárva, hogy olyan személyek javára tegyenek kivételt, akiknek – bármilyen meggondolásból is – német szervezetben volt valami szerepük. A te esetemben persze bizonyítékunk is van, hogy aktívan támogattad a mozgalmat – de számolnunk kell az általános hangulattal, és az, amint mondtam, elkeseredett.”

1946. november 7-én az apám újabb levelet ír Županski Batónak és Svetolik Popovićnak. Ismét kéri őket, hogy küldjenek el egy hitelesített nyilatkozatot Karl antifasiszta magatartásáról. Válasz nem érkezett. Az írásom itt egy olyan következtetés felé lejt, hogy az iskolatársak, akik most jobb helyzetbe kerültek, cserbenhagyták a régi barátjukat. Persze nehéz most belülről látni Batóék helyzetét. Nem lehetett könnyű pozití-

van írni egy Untersturmführerről, akkor sem, ha ő igyekezett együttműködni a partizánokkal. Azt sem tudhatom, hogy ők pontosan mit tudtak. A Županski család ismert család volt Becskereken, nem hallottam róluk rosszat. Mégis, valamit azért írhattak volna.

Ezután anyakönyvi kivonatokkal kapcsolatos levélváltás következik. Majd Karlnek egy kézírásos levelét látom dátum nélkül, melyben az áll, hogy „elkésve B. Ú. É. K”. Ebben a levélben ismét kéri az apámat, hogy próbálja valahogy megtudni, „mi maradt meg a feleségem holmijából”. A levél tintával van írva; a végén Márta ceruzával hozzáteszi: „Zorkával együtt szívélyesen üdvözöllek.”

Az iratsomó utolsó levelének a keltezése 1948. február 10. Az apámnak ebben a levelében is szó van még anyakönyvi kivonatokról, vannak benne személyes családi hírek is. A levél vége felé van egy összefoglaló következtetés: „Az én megítélésem szerint a visszajövedeled belátható időn belül lehetetlennek tűnik.”

Ezen a ponton nem következett be az eredeti helyzet visszaállítása. Karlék magyarországiak lettek. Sokszor hallottam (biztosan használtam is) az „új életet kezdtek” frázist. Legtöbbször inkább jelzőként, komoly valóságosság nélkül. Itt pontosan ez történt. Új életet kezdtek. Egy új foglalkozást is alakítottak. Iparművészek lettek. Ebben sikeres volt Márta és Karl is, majd folytatta Judit is. Juditnak ma unokái vannak. Ők dunántúliak.

III. A 12 432 számú ügyirat – a Freund/Baráth-akta

1. Visszatérés

A harmadik becskerekai történet főszereplője Freund Gyurka, vagy pedig Đura Frajnd, attól függően, hogy magyar vagy szerb nyelvi közegbe igyekszünk-e betuszkolni egy zsidó ember német nevét. Hozzátenném, hogy egy szerb nyelven írt adásvételi szerződés végén az aláírás Đorde-Đura Frajnd (valószínűleg a biztonság kedvéért, mert más-más dokumentumokban másként fordíthatták le szerbre a Györgyöt vagy a Georgot). Freund Gyurkának írói neve is volt: Baráth György. Ezen a néven jelentetett meg több verseskötetet. Az iratok között találtam egy újságkivágást is a *Hatikva* nevű, Izraelben megjelenő magyar nyelvű újságból. Ebben a számban Baráth György *Riadt félénk tekintetem...* című verse jelent meg. A szerkesztői megjegyzésben az áll, hogy Baráth György „magyarul író költő [...] büszke, hogy annak a Freund-családnak a sarja, amely 1760-ban telepedett le Nagybecskerekben, a Jaulusz és Guttmann családokkal együtt. A német kultúrájú kis városban végezte Baráth György iskoláit, majd Budapestre került, ott tanult tovább...”

Az iratcsomó elején egy meghatalmazás van, melyben Đura Frajnd felhatalmazza az apámat arra, hogy visszaszerezze ingatlanait. Az ügyek 1945 tavaszán indulnak. Ekkor már az új hatalom vette át a német megszállók helyét. Átvette a német megszállók által elkobzott ingatlanokat is. Ezeknek egy kisebb része akkor üresedett meg, sokat viszont az új hatalom már kiutalt új felhasználóknak. A visszatérők nem vehették azonnal birtokukba az elkobzott vagyonukat. Eljárást kellett indítaniuk, hogy visszakaphassák. Ebben az eljárásban nem hátrány már a zsidó származás, de változott a vagyon társadalmi megítélése, és így módosult az ügyvédi feladat is. Most a vagyonkorlátozások kikerülése vagy rugalmas alkalmazása a (gyakran elérhetetlen) cél. A bizonyítékok betérjesztése sem egyszerű. A háború és a hatalomváltások alatt sok irat eltűnt, megsemmisült – és gyakran azt sem lehet biztosan tudni, ki maradt életben a tulajdonosok vagy örökösök közül.

Egyébként ennek a történetnek a hátterében is – csakúgy mint az előző kettőében – a zsidók és németek eltűnése áll Becskerekről.

Az iratcsomóban talált első beadvány dátuma 1945. május 8. Az ügyvédi irodában gépelték, ügyvédi munkára utalnak a telekkönyvi adatok és a jogszabályokra való hivatkozások, de benne van Freund Gyurka életének egy rövid összefoglalója is. Nyilván közösen fogalmazták meg az apámmal.

Négy ingatlanról van szó. Az egyik a Kraljice Marije 7. alatti családi ház és telek. (Ezt az utcát korábban Melencei utcának, azaz Melenačka ulicának hívták. Ebből lett egy ideig Kraljice Marije. Látom, hogy egy 1948-as iratban már Ivo Lola Ribar az utca neve, és ma is az. Egyébként továbbra is Melence irányába vezet az utca.) A beadványban ott áll, hogy ennek az ingatlannak felerészben Freund Gyurka a tulajdonosa. A másik tulajdonos a fivére, Freund Tibor, de – ez 1945-ben nem volt ritka megállapítás – róla „nem tudni, hogy életben maradt-e, és ha igen, hol él”. A beadvány tudomásul veszi, hogy a Melencei utcában levő családi ház állami igazgatás alá került egy határozat alapján, mely szerint állami tulajdonba megy át minden „ellenséges vagyon”, és állami igazgatás alá kerül a „távollévők vagyona”. (A besorolás nem volt mindig egyértelmű és hibátlan. Néha az „ellenséges vagyon”, néha pedig a „távollévők vagyona” kategóriájába sorolták azt a vagyont, melyet a német megszállók elkoboztak és használtak.) A beadvány a Határozat 2. szakasza alapján kéri, hogy Freund Gyurka birtokába vehesse a családi házat, részben saját jogán, részben pedig Freund Tibor vagyonának gondnokaként, amíg fivérének a sorsa tisztázódik.

Még három ingatlanról esik szó. Az egyik a Freund Sámuel És Fiai cégépület. Ennek több tulajdonosa is van/volt. Freund Tibor sorsa ismeretlen. Freund Gizella és Freund Ida 1941-ben öngyilkosságot követtek el, amikor a németek bevonultak. Kolos Berta (született Freund) „Pestre menekült, nem tudni, hogy életben maradt-e”. Két további épület a Steinitzer cég tulajdona, melyben Freundék felerészben tulajdonosok. A másik felerész tulajdonosa Glück Manó, akinek a sorsa szintén ismeretlen.

A beadványban le van írva az is, hogy Freund Gyurka Becskerekéről előbb Dél-Szerbiába ment, de Užicében elfogták a németek. Sikertelen megpróbált menekülni, Zimonyba került, majd Szerémségen át menekült Újvidékre, onnan pedig Budapestre. Kéri, hogy a „távollévő” besorolását módosítsák „visszatérő”-re, és adják birtokába – részben pedig helyezték gondnoksága alá – az ingatlanokat.

Nagyapám naplójában látom, hogy az 1945. május 8-án kelt beadványnak voltak előzményei is. Két hónappal azelőtt ezt jegyzi fel a naplójában a nagyapám: „1945. III. 14. Szerda. Azzal állított be hozzám Kemenes János, hogy a Becskereken megalakult »Zsidó Tanács« nevében megkérdejtőlem: tudom-e, hogy Bpestről hazaérkezett Freund Gyuri, s tudom-e, hogy Freundék Melencei utcai házat magyar iskolák céljaira elfoglalták a magyarok? Ezt – amint mondotta – a zsidó tanács megdöbbenéssel látta s csodálkozással azon, hogy a demokrata érzelműeknek ismert Váradyak ebben részt vettek. – Felvilágosítottam a zsidók kiküldöttjét arról, hogy: mi

nem foglaltunk el zsidó házat, nekünk a szerb kommandó utalt ki teljesen üresedésben levő lakrészeket, ezt vettük igénybe iskolai célokra. Egyébként a Freund házat, mint volt zsidó tulajdont a német megszállók elkobozták. A kérdéses lakrészeket a német Grenzschutz birtokolta, a németek kivonulása után, mint minden elkobzott volt zsidó házat, így ezt is, a Jugoszláv állam vette át, ez rendelkezik felettük s ennek szerve, a kommandó adta át a magyaroknak iskolai célokra. – Járják ki, hogy a tőlük elkobzott vagyonok tulajdonát előbb visszaszerezzék, s ha majd ők lesznek a házak urai, akkor rendelkezhetnek felettük. Addig is felhívom, adja tudomására a zsidó tanácsnak válaszul, hogy: amilyen jó zsidók ők, tartjuk magunkat oly jó magyaroknak, s amíg tehetem, minden lehető meg is fogok tenni a magyarság s különösen a magyar iskolák mielőbbi működése érdekében. Kemenes úr eltávozott.”

Nem tudok mást erről a szóváltásról, mint ami le van jegyezve. Úgy látszik, ingerlékenyen indult a beszélgetés, és így is folytatódott. Nagyon sok igény torlódott fel a háború és német megszállás alatt. A házrészt akkor utalták ki magyar iskolák céljaira az új hatóságok, amikor még nem volt ismert Freundék sorsa. Ha nem „magyar iskolák céljaira”, akkor valami más célra utalják oda másoknak. Az új jövő és új valóság teremtésének lázában látókörön kívül maradt a visszatérés. Freund Gyurka azonban visszatért. Méltányos volt, hogy legyen valami élettere a magyar iskoláknak, méltányos volt, természetesen, hogy Freundék visszakapják a tulajdonukat. Nagypám kissé indulatos riposztjában ott van azonban egy ügyvédi megrogzódás is, elmondja, mit kellene tenniük azoknak, akik hozzá jöttek: kijárni, hogy az elkobzott vagyon tulajdonát visszaszerezzék, és akkor majd ők – pontosabban Freund Gyurka – lehet a ház ura. Ebben azonban nem volt egészen igaza a nagypámnak. Ő azt hihette, hogy a fasizmus után az általa korábban megismert jogi képletek folytatódnak majd, ezekhez a képletekhez igazodott, de 1945 után már nem ezek folytatódtak (vagy csak részben folytatódtak). Nem volt többé alapigazság, hogy akinek magántulajdona van, az ura is a vagyonnak.

Nem tudom, hogy később váltották-e egymást, vagy egymás mellett maradtak-e a Melencei utcai épületben Freund Gyurka és a magyar iskola. A nagypám naplójából az derül ki, hogy nem a házat, hanem „lakrészeket” utaltak ki „iskolai célokra”. Mindenesetre a magyar újjászerveződés is kötődik a Melencei utca 7-hez. Becskereken jött létre a II. világháború után az első jugoszláviai magyar kultúregyesület. Nagypám naplójában ezt olvasom 1945. április 25-i dátummal: „Este a Melencei utca 7. sz. a. (Freund-féle) házban értekezlet, amely az engedélyezett »Magyar Közművelődési Közösség« alakuló közgyűlésének módozatait készíti elő. Én is

kaptam meghívót. – Ott voltam. A munkásság vette át – a nép nevében – a vezetést. Úgy a kultúra, mint a politikai téren is. A »magyarság-érzés« megnyugtatóként volt mint irányító kiemelve.” (A Freund-féle háztól egyébként alig száz méterre van az a ház, melyet nemsokára a Petőfi Magyar Közművelődési Közösségnek engedtek át. Ma is ott van a Petőfi.)

Az 1945. május 8-án keltezett beadványban nincs feltüntetve Freund Gyurka lakcíme. Egy 1948. március 9-én kötött szerződésben már ott áll a lakcím: Ivo Lole Ribara (azaz: Melencei utca) 7-es szám. Tehát ekkor már Freund Gyurkái volt a Melence utcai ház (vagy legalábbis annak egy része), és ott is lakott. A szerződésben Freund Gyurka eladja az ingatlan fele részét egy Popov Veljko nevű orvosnak, azzal, hogy haszonélvezeti jog lett fenntartva Freund Erna, Freund Tibor özvegye részére. A vételár 250 000 dinár. Mindebből kiderül, hogy a ház felett való rendelkezési jog valamivel korábban vissza kellett hogy szálljon Freund Gyurkára. (Kiderül az is, hogy Tibor nem élte túl a háború borzalmait.) Ismerem a házat, gyermekkoromban is ismertem, de arra nem emlékszem, hogy ott magyar iskola lett volna. Hozzátenném még, hogy az iskola, ahová jártam (1946 óta), jóval messzebb volt a házunktól, mint a Melencei utca 7. lett volna. Ez is azt látszik igazolni, hogy valószínűleg nem volt a Melencei utca 7. alatt magyar általános iskola. (Gimnázium biztos nem volt, az a Messinger Intézet épületében maradt.) Egyébként a Melencei utca 7. alatti ház több lakásra oszlott. Az egyikben Könczöl Jóska osztálytársam lakott, akinek az apja magyar iskolában tanított. (Lehet, hogy amit a nagyapám úgy ír le, hogy „magyar iskolák céljaira”, nem is oktatásra vonatkozott, hanem esetleg diákszállásra vagy tanári lakásra?)

Az ingatlanok visszaszerzésével kapcsolatos jogi csatában az új szabályok és új igazságképletek nemcsak a lehetőségeket, hanem a célokat is befolyásolták. A Freund-ügyekben aránylag könnyen megoldható feladat volt elkerülni az „ellenséges vagyon” besorolást, és bizonyítani, hogy a „távollevő vagyona” besorolás, ha meg is felelt a tényeknek, többé már nem felel meg, mert a tulajdonos visszatért. De a visszazáraztatott vagyon – különösen, ha több ingatlanról is van szó – azonnal államosítás célpontjává válhatott (és rendszerint vált is). Túl sok minden megváltozott. Nemcsak az országok, hanem az ésszerű és az ésszerűtlen közötti határvonalak is át lettek rajzolva – és a rajzoló nem csak korrekciókra szorítkoztak.

Az új igazságképleteknek egyik (talán védhető) kiindulópontja, hogy a jólétet korlátozni kell ahhoz, hogy több emberre kiterjedhessen. Próbálok visszagondolni arra, hogy ez hogyan is működhetett. A családomban és az ismerősök körében inkább panaszkodó (talán okkal panaszkodó) vesztesek voltak, de más körökben kellett, hogy legyenek nyertesek is, akik beköl-

tözhettek az államosított házakba, lakásokba. De mi is történt pontosan? Kik kapták az államosított házakat? És ha szegények kapták, sikerült-e ennek nyomán felemelkedniük? Mennyire csökkent akkor a szegénység? Nehéz támaszt találni, mert annak idején persze azt hangoztatták mindenütt, hogy helyreállt a teljes igazság és nincs már szegénység, ma meg úgy tekintünk vissza, hogy semmi sem volt jó a kommunizmusban.

Arra emlékszem, hogy az iskolában nemigen éreztünk osztálykülönbséget. Lehet, hogy a közösséget erősítette a kisebbségi összetartozás is. A kommunista jelszavak persze mindenütt ott lebegtek, de nem igazán kerültek emberközelbe. Az én generációm még tanúja volt a jelszóváltásnak, és ez megkönnyítette azt, hogy egy kissé távlatba helyezzünk minden jelszót; láttuk, hogy nem örökösök, nem elválaszthatatlan részei az életnek. Emlékszem még, hogy az első osztályban hazamenet felsorakoztunk a tanteremben arccal az ajtó felé, jobbra kiállt Réber Imre (ő volt a legmagasabb), és elkiáltotta: „Isen áldja meg a...” és mi folytattuk kórusban: „a tanító bácsit!” Ez persze mindennap így volt, akkor is, ha éppen áldottuk magunkban Schwemlein tanító bácsit, akkor is, ha nem. (Nagyjából szeretjük.) Aztán tavasszal jött a váltás, de maradt a rituálé és szereposztás. Ismét Réber Imre állt jobboldalt a sor felé fordulva, de most azt kiáltotta: „Titóval a hazáért...”, a kórus pedig azt válaszolta: „Előre!” Ezután indulhattunk haza. A jelszóváltás első napjaiban akadt néhány átmeneti zavar is. Egyszer, miután Réber Imre a „Titóval a hazáért”-et mondta már, valaki a sorunkból, aki nem figyelt oda, automatikusan a tanító bácsit kezdte, és mi többiek, visszatérve a régi megrögződéshez, ehhez kapcsolódtunk.

Egyébként zavart keltő jelzések a legváratlanabb helyekről is jöttek. Harmadikos lehettem, amikor egy fiatalasszony, aki valamilyen „társadalmi funkciót” töltött be, elvezette a „legjobb diákokat” látogatóba Szervó Mihály édesanyjához. Szervó Mihály magyar származású partizán néphős volt, aki elesett a háborúban. Az iskolánk neve Szervó Mihály Elemi Iskola volt. A város egyik legnagyobb üzeme szintén Szervó Mihály nevet viselte: Szervó Mihály Élelmiszeripari Kombinát. (És nem is Mihajlo Servo, hanem Szervó Mihály.) Az anyja kaláccsal fogadott. Sötétruhás, egyszerű, rokonszenves asszony volt. A nevemet felismerte, és néhány német szót is váltott velem. Nem tudom, hogy pontosan miért. Lehet, hogy ő maga német származású volt, lehet, hogy a nyelvváltás apró sikerélményére keresett alkalmat, feltételezve, hogy valamit tudhatok németül. Egyébként magyarul beszéltünk. Aztán a fiatalasszony, aki odavezetett, elmondta, hogy az új haza és az új jövő építésében milyen hatalmas volt a néphősök hozzájárulása, majd néhány kérdést tett fel a néphős anyjának. Az anya mesélt a fiáról. Egy kérdés kapcsán a válaszba azonban egy olyan

mondat is szövődött, mely igencsak meghökkentette a vezetőnket. Fiának tragikus sorsáról beszélve elmondta: „Mindig mondtam a szegény fiamnak, hogy ne menjen a kommunistákkal.” Ki is lehetett valójában Szervó Mihály? Szerény családból indult, melyben óvták attól, hogy csatlakozzon a kommunista mozgalomhoz. Mégis csatlakozott. Dacolt a családjával? Meggyőző barátai voltak, akiknek hitt? Voltak kételyei? Kételyekkel vagy kételyek nélkül, hős lett. Az új hatalom szimbólummá emelte, és innen már csak képletek léteznek, és nem emberek. A később következő képletrombolás vagy képletfelejtés (Szervó Mihály esetében az utóbbi áll inkább) szintén nem mutatkozott alkalmasnak arra, hogy embereket láttasson. Lehet, hogy engem sem érdekelt volna soha, ki is volt Szervó Mihály, ha véletlenül nem találkozom az anyjával.

1945-ben, az ingatlanokra vonatkozóan is új igazságok alakulnak. Az új érvrendszerben a lakás- és háztulajdonlásnak akkor van értelme és jogosultsága, ha a tulajdonos ott lakik – és akkor nincs, ha a házat, lakást további vagyonszerzésre akarja használni, vagy ha házat is akar, nyári lakot is, esetleg olyan házat, melyben több család is lakhatna. A kilakoltatás veszélye mellett színre lép a belakoltatás fenyegetettsége is. Ezt a saját családom tapasztalatából is tudom. Mivel nagyobb házban laktunk, mint amilyen a háború utáni évek mércéi szerint egy családnak jár, hozzánk költözött Piroska nagynénem a férjével, majd Lóri nagybátyám és a házvezetőnőnk anyósa, Annau néni is, hogy ne költöztessenek be idegeneket. A „szükségesen túlmenő” tulajdont államosítás nyeste vissza, vagy esetleg belakoltatás. Persze láttuk azt is (nem először), hogy az egyenlőséghitet nehezebb követni akkor, amikor konszolidálódik egy új rendszer, és amikor már nem másokéval, hanem a saját kísértéseikkel kell szembenézniük a győzteseknek. Az új elveket nem vetették el, de a jólétigény, vagy inkább luxusigény a tulajdont megkerülve talál magának új utat. A kommunizmusban sokáig nem a tulajdonjoghoz kötődött a fényűzésre való jogosultság. És így még a lelkiismeret-furdalás irritációját sem kell elviselni, hisz nem azok tulajdonában van a luxusvilla, akik ott ünneplik egy fontos elvtárs születésnapját. Egyébként *A fényűzés* címen 1897-ben könyvet adott ki Budapesten a Becskerek környéki Farkas Geiza (egyszer szeretnék majd írni az ő peres ügyeiről is). Könyvének 5. oldalán írja, hogy a fényűzés iránti ellenszenv indokolt érzés, „[t]ény azonban, hogy ezen ellenszenv nem tudja legyőzni a fényűzés iránti hajlamot”.

Persze az is visszatérő kérdés, hogy mi minősül fényűzésnek. A Freund–Popov adásvételi szerződés bejegyzése első fokon meg lett tagadva. 1950. december 30-án úgy dönt a Zrenjanini Városi Népbizottság, nem engedélyezi, hogy Popov Veljko és felesége, Danica nevére átírják az Ivo Lola

Ribar 7. alatti ingatlant, mert Popovéknak már van egy házuk Aradácon. Az Ingatlanforgalom Ellenőrzéséről Szóló Rendelet 3/a szakasza értelmében pedig ilyen esetekben nem lehet engedélyt adni. (Más szóval: minek vegyen ingatlant valaki, akinek már van háza?)

Szóval, nem volt egyszerű a visszatérés. A Freund/Baráth iratcsomóban pereket és egyéb jogi eljárásokat látok. Az említettek mellett ott van még egy per, melyet volt felesége nővérével, Benedek sz. Goldschmidt Elával folytat. Ebben az a kérdés, hogy ki öröklő volt felesége (Freund sz. Goldschmidt Klára) vagyonát, aki 1944-ben veszítette életét. (Itt egy fele-fele megoldást fogadott el a bíróság.) Ezek a perek számottevő teret foglalhattak el Freund Gyurka életében a visszatérés első éveiben. Mutatják is az újonnan alakuló életet. De hát mindez csak része lehetett a szembesülésnek egy új Becskerekkel. A perek folyamán alakuló bosszankodásokat vagy részgyőzelmeket valószínűleg tompította és távlatba helyezte a túlélés tapasztalata. Feltételezem, hogy az első hónapokban semmi sem lehetett fontosabb a tudakozódásnál arról, hogy ki maradt életben, és az életben maradtak közül ki hova került. Az első években nagyon ritka a levélváltás az apámmal (feltehetően azért, mert a dolgokat rendszerint személyesen beszéltek meg). Később, amikor Freund Gyurka távozik Becskerekről, több a levél, és ezekben néha arról is szó van, hogy ki hogyan él. Annyi korábban is kiderült, hogy Freund Gyurka a visszatérése után verseket írt – és új élettársat talált. Néhány információt a nagyapám naplója is szolgáltat. Idemácsolok egy pár feljegyzést.

1945. XI. 8: „...délután Freund Gyurka Piroska szobájában szavalt. Felolvasott.”

1945. XII. 1: „Dél előtt meghívásra meglátogattam Freund-Baráth Gyurkát, aki költeményeivel szórakoztatott.”

1946. X. 23: „Felkerestem Freund Baráth Gyurkát. Érdekes elmélkedések.”

1946. XI. 21: „Hétfőn Grandjean Jenő névnapján és Freund Baráth Gyurka születésnapján voltam gratulálni.”

1947. március 1-jén volt a nagyapám 80. születésnapja. A vendégek között volt Freund Gyurka is, aki verset írt erre az alkalomra, és azt elszavalta. A naplóban erről egy bejegyzés van, és a vers is:

„1947. március 1-én

[...]

Majd a kör közepébe lép Freund-Baráth Gyurka és elszavalja hozzám írt következő költeményét – előre bocsátva néhány igen meleg, lelkes, baráti bevezetőt.

*Dr. Várady Imrének
Mégis Valami Megmarad...!*

*Ma összegyűltünk
Hogy ünnepeljünk:
80 év hosszú idő,
Melynek távlatából
A dolgok eltörpülő
Kicsinyre válnak!*

*Mégis valami megmarad
Mely soha el nem múlhat:
A baráti szeretet...
És a szellem fénye!
Az idő lepereghet,
De az igazak reménye*

*Lassan valóra válhat:
Az ember az emberért
Mindenkor kiállhat!
És ez az amiért ma
Mindenki szeret ...
És ezt köszönjük Neked!"*

Ezután még néhány helyen említi a napló Freund Gyurkát. 1947. XII. 1-jén ezt írja: „Este pedig a Magyar Közművelődési Közösség irodalmi estjén voltunk. Józsi igen tapintatos, nagyon szép bevezető beszéde után, Freund-Baráth Gyuri is szerepelt; újonc volt.” A naplójában a nagyapám rendszeresen feljegyezte, hogy kik jöttek el üdvözölni újév napján, a születésnapján (március elsején) és Imre napján. Freund Gyurka neve rendszeresen ott van a „házunkban járt üdvözlők” nevei között. 1949-ben már nincs ott. 1949. IX. 19-én pedig egy bejegyzés a távozásáról tanúskodik: „Hátralékos levelezéseimet bonyolítottam. Levél ment: [...] Freund-Baráth Gyurka (Nathanya).”

Tehát négy évig tartott a visszatérés. Feltételezem, hogy korán felvetődhetett már az Izraelbe vándorlás mint opció. Azt nem látom, hogy a döntés mikor született. (Az apám és a nagyapám tudhatták.) Régi becskereki kötődéseiből nem sok maradhatott. Új kötődéseket – az új feleségén kívül – a versein keresztül kereshetett. Így jelenik meg – „újoncként”, ahogyan a nagyapám mondja – a Magyar Közművelődési Közösségben. Sok embert a

világháború pusztításai és a múlt megsemmisítése egy új eséllyel ruháztak fel: választhattak, hogy ezentúl hová tartozzonak. Könnyen vagy nehezen, Freund Gyurka Izraelt választotta – és aztán lett izraeli magyar költő.

Mást nem tudok a visszatérés négy évéről. Érdekelt, és megpróbáltam a verseiben találni valami támpontot. Úgy emlékeztem, hogy több verseskötete is van Becskereken a családi könyvtárban, de csak egyet találtam. A címe *Imádkozik a történelem*, és már Tel-Avivban jelent meg. Ebben nemigen van nyoma a becskerei éveknél. Aztán a Széchényi Könyvtárban próbálkoztam. Itt kiderült, hogy tizenöt magyar verseskötete is megjelent, és egy-egy kötete héber és francia fordításban. Az első kötetének a címe *Versek*, ez Nagybecskereken jelent meg, de nincs meg a Széchényi Könyvtárban sem. A második kötetének is *Versek* a címe, ez Budapesten jelent meg 1942-ben – tehát miután Pestre szökött a becskerei német megszállók elől, és persze mielőtt visszatért/visszatérhetett volna. A kötet első verse az *Új versekkel jöttem!* Az első versszak így szól:

„*Riadót fúj a dal bennem,
Új versekkel, új tettekkel jöttem,
Magyar vagyok, magyarnak születtem,
Új versekkel, új tettekkel jöttem.*”

A Budapestre jövetel ilyen láttatásában persze része lehetett a történelemhez való alkalmazkodásnak is. Aztán vannak más versek is. Az egyik – feltehetően pesti ihletésű – versnek a címe *Az idegen város!* Egy másik versben (*Hamis úriság*) szembeállítja magát a nagyvárossal. A verset ezzel kezdi: „Kín ez a kispolgári hamis úriság / Itt minden szó csak fájdalmas hazugság.” Majd a zárósorokban ezt mondja: „Vakarcs városi hajlongó pimaszok / Büszkén kiáltom nektek, Én paraszt vagyok!” Freund Gyurka persze nem volt paraszt. Családja több generációban is a becskerei polgársághoz tartozott. De így (kisvárosi helyett parasztként), markánsabb és dacosabb lehetett a szembeállítás.

A *Kristálydalok* című verseskötete első oldalán (a kötet 1965-ben jelent meg Jeruzsálemben) olvasható a korábbi kötetek jegyzéke. E szerint Pesten még két könyve jelent meg: az *Ádám a konok* és a *Jaj a szavam*. Az utóbbi cím mellett ez a megjegyzés áll: „elégett”.

Nem sikerült átnézni minden kötetét. Amit átnéztem, abban nem találtam támpontot arra, hogyan is élhette át a Becskerekre való visszatérés négy évét. A versekben tulajdonképpen azt a Baráth Györgyöt sem sikerült igazából megtalálnom, akire általános iskolás koromból emlékszem, amint a nagyapám születésnapján vagy névnapján szavaival, hanghordozásával magával ragadja az ünneplő társaságot.

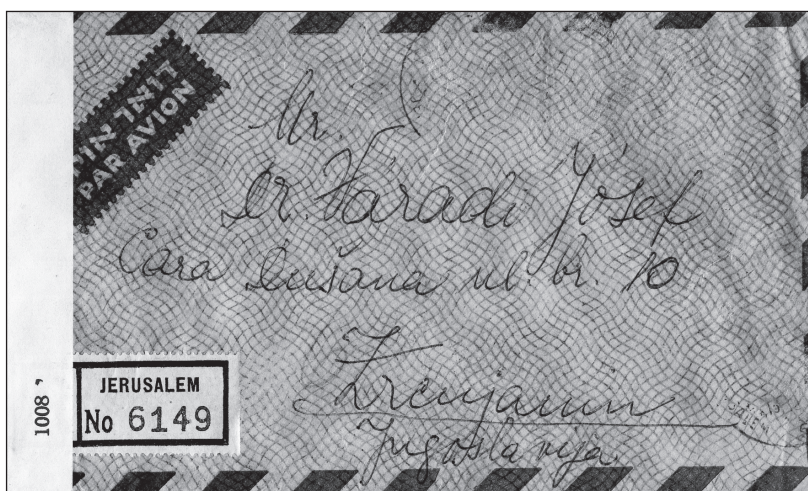
2. Távozás

Izraelből 1949. június 9-én küldi Freund Gyurka az első levelét. Ott van az új címe (és neve): Baráth Georg, Nathanya, P. O. B. 45, Israel. Idéz-ném a levél első sorait: „Kedves Imre bácsi és Jóska! Együtt írok Nektek, mert úgyis ugyanazt írnám mindkettőtöknek. Addig nem akartunk jelentkezni, amíg lakásunk és címünk nem volt. Most hál' Istennek mindez megvan. Itt lakunk Nathanyán. Ez a városka Tel-Aviv és Haifa között fekszik. Jó éghajlata és tenger melletti fekvése lehetővé teszi nekünk, hogy itt élhessünk. Sok a magyarság itt és így folytathatom irodalmi tevékenységemet. Remélhetőleg már a közel-jövőben többet írhatok! Óriási lehetőségek vannak, azonban nagy nehézségek is. Iby és én hivatalosan egybekeltünk, mégpedig idejövöt a hajón. A szélesség 34° és a hosszúság 38° között, egy napi távolságra Haifától! Rengeteg ember vett részt az esküvőnkön. Több mint 2500 ember. Az egész hajó [egy szó olvashatatlan]. Utána a kapitány vendégei voltunk...”

A papírlap másik oldalán Ibi (Iby) azt írja, hogy dolgozik; „házakba járok varrni, amit elég jól fizetnek”. Elmondja, hogy Gyurinak nagy sikere volt egy tel-avivi fellépésén, melyen „Avigdor Hammeiri itten élő nagy héber és magyar költő fogadta”. Írja azt is, hogy mindenfelé magyarul beszélnek az utcán, „de azért tanulunk ivrittül (héberül), mert természetesen nagyon fontos”.

Gyuri ekkor negyvenhét éves volt, Ibi valószínűleg kevesebb. Hozzátenném még, hogy Ibi színésznő volt, és később sikerült is visszatérnie erre a pályára.

Az ingatlanügyek folytatódnak, és új akadály, hogy Freund/Baráth Gyurka Izraelbe költözött, felvette az izraeli állampolgárságot (és ehhez le kellett mondania a jugoszlávra). Előbb egy félsiker mutatkozik: a vajdasági tartományi hatóságok mégis jóváhagyják a Popov doktorral kötött szerződést (úgy látom, közben eladta a falusi házát). Ezután azonban államosítják az ingatlant, mert a tulajdonos külföldi (azaz külföldivé vált). Innen is van még azonban visszaút, az apám azzal érvel, hogy az ingatlan fele részére vonatkozó adásvételi szerződés akkor lett megkötve, amikor az eladó még jugoszláv állampolgár volt, és nem a szerződés jóváhagyásának az időpontja, hanem a szerződéskötés időpontja a döntő. (Jogászként persze értem és követem ezeket az árnyalatokat, de megértem azokat a nem-jogászokat is, akik ennél egyszerűbb mércékhez kötnék annak az eldöntését, hogy kié is egy ház.) Mindenesetre, ezek után követelni lehetett a ház feléért járó teljes vételár kifizetését.

A többi ingatlant államosították. Közöttük azt a Fő utcai (Maršala Tita utca) ingatlant is, melynek a fele részét a feleségétől örökölte. Ezzel kapcsolatban már csak azt lehetett kérni, hogy legalább örökösödési illetéket ne kelljen fizetni.

Itt idéznék még egy Nathanyából írt levelet (1952. december 1-jén küldték). A levélben Baráth Gyurka arra kéri az apámat, hogy írjon Becskerekről. Ezt mondja: „Minden érdekel, ami otthon történik, még a járda aszfaltozása is, amiről írtál.” Ebben a levélben van két olyan mondat is, mely valamelyest megmagyaráz egy további jogi eljárást: „Itt lassan, de biztosan élünk, és ha van is élelmiszerben hiány, hát azt reméljük, hogy átmeneti jellegű. Főképp a húsféle nagyon kevés.” (Hadd álljak meg itt egy pillanatra, hogy hozzátegyem, nem volt könnyű munka Freund Gyurka kézírásának megfejtése. Ezt az apám is tapasztalhatta, mert egy 1950. december 9-én írt levelében dicséri Gyurka verseit, de a kézírásáról ezt mondja: „...dicséret nélkül mondom, ritkán láttam olyan olvashatatlan kézírást mint a Tied. Nehezen vergődtem át a leveleden. Ehhez képest Ibi pompás kézírása igazán üdítőleg hatott. Mi tagadás, jobban szeretek nyomtatásban olvasni.” Az én felderítő munkámat azonban megkönnyítette az apám, mert helyenként egy-egy nagyon nehezen olvasható szó fölé odairta ceruzával a megfejtést.)

1945 szeptemberében még egy szálon indult jogi eljárás. A petrovgrádi népbíróóság megállapítja, hogy Freund Gyurka visszaveheti birtokába a Melencei utcai házban maradt ingóságokat. A határozat felsorolja, hogy milyen ingóságokról van szó: betegasztal, konyhaszekrény, konyhaasztal, két hokedli, hűtőszekrény, teljes fürdőszoba, nagy kredenc, kis kredenc, egyszerű asztal, üvegasztal, luszter 24 égővel, 2 firhang, karnis, vitrin... és

Dr. VARADY JOSIF
ADVOKAT
ZRENJANIN, Gara Dušana ul. 10

Zrenjanin, 7 XII 1948.

F r a j n d Djura, stanovnik iz

Zrenjanina
Lole Ribara 7

Potvrđujem, da sam od Vas preuzeo na čuvanje jednu kompletnu trpezariju, koja se sastoji iz sledećih predmeta i to:

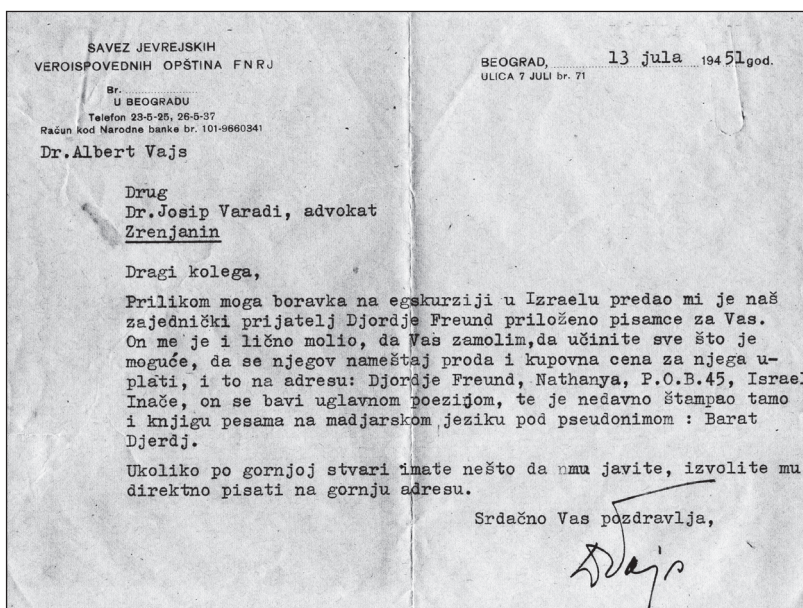
1 veliki kredenac,
1 mali kredenac,
1 vitrin,
1 astal,
4 stolice,
1 luster sa 24 sijalica,

Uzimam na znanje, da ste pravo raspolaganja u pogledu tih predmeta preneli na Dr. Varadi Josifa, advokata iz Zrenjanina, no s tim, da ste meni osigurali pravo prvokupa u pogledu tih predmeta.

J. Varady Josif

több más bútordarab. Kicsit becskerekí szerbséggel van leírva a felsorolás. Az elszerbesített német szavakat a bánáti magyarok is használták. Hokedli (szerbül „hokna”), kredenc (szerbül „kredenac”), luster, firhang, vitrin, karnis (szerbül „garnišna”). A bútorok egy része (az ebédlőbútor) azonban egy bérlő (Jovanović Miloš) birtokában marad. Ő 1948. december 7-én egy jegyzőkönyvben igazolja, hogy a bútordarabok Freund Gyurka tulajdonát képezik. Az aláírt jegyzőkönyv azt is rögzíti, hogy Jovanović Milošnak elővásárlási joga van, és az esetleges adásvételi szerződést az apámmal kötheti meg.

Míg tartanak a vételárral kapcsolatos tárgyalások, Freund Gyurka Izraelbe költözik. Jovanović 40 000 dinárt ajánl, Freund Gyurka ezt több levélben is keveselli, aztán azt írja, ha nem lehet jobb, legyen legalább 50 000. A végén az apám próbálkozásai valamivel jobb árat hoznak: 60 000 dinárban sikerül kiegyezni. Most jön a következő jogi probléma: Jugoszláviából Izraelbe nem lehet pénzt küldeni (különösen dinárt nem). Csomagok küldése mutatkozik megoldásnak, és ezen a ponton válik relevánssá, hogy Nathanyában „főképp a húsféle nagyon kevés”. Baráth Gyurka elsősorban szalonnát kér. (Ebből mindenképpen – és nem csak átmenetileg – kevés van Izraelben.) 1953. december 15-én Ibi pontosítja a kérést: „Gyuri kéri, [...] hogy a pénzért nekünk havonta 3 drb csomagot küldeni szalonnát és szalámit.” (az aláhúzás az eredeti levélben is ott van). A december 15-i levél Jeruzsálemből lett küldve. Az új cím: Georg

Baráth, Jerusolajim, Herech-Betlechem 298/1, Israel. Ibi azt is írja, hogy „Nathanyáról a clima miatt kellett eljőnni. Sajnos az egész országban nehéz a clima, különösen egy szívbetegnek”. A levél végén Gyuri hozzáírja: „És kívánok kellemes Karácsonyt és boldog békés újesztendőt. Adja a Jóisten, hogy [itt egy olvashatatlan szó van] most mi egy kicsit nyugodtabban éljünk mindannyian.”

A csomagküldéssel kapcsolatban is vannak azonban akadályok. 1953. december 23-án az apám viszonzza a jókívánásokat, és egyebek között ezt írja: „Tudomásom szerint szalonnát külföldre küldeni egyelőre nem lehet, vagy legalább is nem lehet külön engedély nélkül.”

Voltak más akadályok is. Nem a magánvállalkozások korát éltük. Kiderült, hogy külföldre élelmiszercsomagot nem küldhet magánember, hanem csak állami vállalat. Tehát valamilyen állami vállalaton keresztül kellett próbálkozni. Bonyolította a dolgokat az is, hogy a vámkezelést csak Belgrádban lehetett intézni. Sok mindent kellett kijárni. Az apám kapcsolatba lépett Albert Vajsszal, a Jugoszláviai Zsidó Vallási Közösségek Szövetségének tisztségviselőjével. (Egyébként tanárom volt, jogtörténelmet tanított a Belgrádi Jogi Karon, a bejárattól balra induló földszinti folyosón volt az irodája.) Látok egy levélváltást Avram Menorah belgrádi ügyvéddel is, aki azt javasolja, hogy a Dorćol vállalat bonyolítsa le a csomagküldést. A papírokból kitűnik, hogy három vállalat is bekapcsolódott a projektumba. A belgrádi Dorćol és Centar, valamint a becskerekai Gra-Mag. Tíz csomagról látok kézzel írott feljegyzést egy nagy kockás papíron. Ott áll, hogy

VII. 17. 1954.		Barát	
4 ⁶⁰ Kg.	Szalama	a 1000.-	4600 ✓
1 Km.	Kulcsja		35.-
1 "	Papapapir		26.-
1 "	Kanap		10.-
1 "	Corina	410.+10.-	420.- ✓
1 "	Postarina		600.- ✓
			<hr/>
			5.699.-
Preus: 29.390.- ✓			
VII. pakes. <u>5691.- ✓</u>			
Cstaje 23.699.- ✓			
VIII. 17. 1954		Sz Gyurka	
2 ⁵⁵ Kg.	Szalama	a 1000.-	2550.- ✓
2 ²⁵ "	"	a 360.-	810.- ✓
1 Km.	Kulcsja		25.-
1 "	Papapapir		26.-
1 "	Kanap		10.-
1	Corina	410 + 10	420.- ✓
1	Postarina		600.- ✓
			<hr/>
			4.451.- ✓
Preus 23.699.- ✓			
<u>4.451.- ✓</u>			
19.248.- ✓			

mi lett elküldve, és pontosan fel vannak sorolva a költségek is. A legtöbb csomagban a szalámi a fő tétel (az ár 4000 és 4500 dinár között mozog), aztán ott van a doboz ára (20–30 dinár), csomagolópapír (kb. 20 dinár) spárga (kb. 10 dinár) és a vámilleték 400–500 dinár. Mind a tíz csomagot 1954-ben küldték. Leginkább szalámi lett postázva Jeruzsálembé, de van sonka, libamell és libacomb is. Szó van egy 1956-os küldeményről is. Ez a kérdés úgy látszik, valahogyan megoldódott.

Még egy ügyvédi eljárásnak van nyoma az iratcsomóban, de ez nem kötődik vagyonhoz. Baráth Gyurka 1951. szeptember 23-án ír egy levelet Nathanyából. A levél elején magáról ír, idézném a kezdő sorokat:

„Kedves Imre bácsi és Jósikám!

Imre bácsi nagyon kedves, drága levelét már rég megkaptam, és mindjárt meg is írtam rá a választ, de összetéptem! Nagyon is szomorú szívhezszóló levél volt ez, és talán nem is igaz, hogy olyan szerencsétlen voltam.

Általában jól megy sorunk, bár nehéz a megélhetés. Verses kötetemből 800 drb. kelt el, és ez itt nagyon szép eredmény! Idegölő munka a költészet! Hát még ha meg is kell élni belőle!”

Aztán a levélpapír második oldalán azt írja: „Jósikám, nagyon kérek részemre igen fontos ügyben eljárni.” Arról van szó, hogy hivatalosan is használni akarja a Baráth György nevet, és kéri, hogy az apám szerezzen be egy anyakönyvi kivonatot „egy kiigazítással és ez a fontos”. Azt kéri pontosan, hogy az anyakönyvi kivonatba – a „megjegyzés” rovatba – kerüljön be a Baráth György írói név is, hogy erre hivatkozhatson majd Izraelben.

Amikor Baráth György versei között kerestem a becskerekai kötődéseket, többször is elolvastam a *Férfias fa* verset, mely a *Kristálydalok* kötetben jelent meg 1965-ben. A vers így indul: „Még gyermekkoromban kifutottam az új erdő szélére és felnéztem a sudár fákra.” Új erdőről nem tudok, de „kiserdő”-ről igen. Új erdőnek nevezhették korábban a becskerekai kiserdőt? A versben a fa elmondja a költőnek, hogy „éjszaka a kísértetek órájában szállok fel a magasba a szellők mögé, hogy megtudjam mi újság a légi világban”. Az utolsó két sorban ez áll: „Megköszöntem a fának, amit mondott nékem és hazafutottam. / De a nevemet nem mondtam meg neki.” Arra nincs utalás a versben, hogy melyik nevét hallgatta el. Arra talán igen, hogy fontos számára a név.

Az írói név hivatalos bejegyzése – legalábbis Becskereken – nem sikerült. 1952. február 22-én az apám ezt írta:

„A kérdést személyesen tárgyaltam meg a városi anyakönyvvezetővel. Együtt böngésztek át az anyakönyvi törvényt és a »Zakon o ličnim imenima« [Személyi nevekről szóló törvény] vonatkozó rendelkezéseit. A Zakon o ličnim imenima szerint íróknak, művészeknek stb. jogukban áll írói, művészi nevüket használni. A törvény azonban nem ad lehetőséget arra, hogy az írói nevet az anyakönyvbe bevezessék. Így hát, a legnagyobb sajnálatomra ez a kérésed nem teljesíthető. Megjegyzem, hogyha a törvény lehetőséget is adna az írói név bejegyzésére, akkor is fenn állana a nehézség, hogy hogyan vezessük keresztül az anyakönyvben a bejegyzést [...] ha a kérvényező külföldön van és nem jugoszláv állampolgár.”

Az ingatlanok államosítása (részben értékesítése) és a családi bútorok eladása után nemigen marad tárgyi kötődés. Marad az érdeklődés becskerekai események iránt (amíg át nem alakul a helyszín, és nem cse-

rélődnek fel a szereplők); maradnak az emlékek, bár ezek egyre kevésbé az eseményekre, és egyre inkább a korábbi elmesélésekre támaszkodnak. Maradt az 1760-ban Becskerekhez kötött név – legalábbis a becskerei anyakönyvben. Nehéz lenne válaszolni arra a kérdésre, hogy a névváltás a távozást erősíti-e. Mondhatnánk, hogy a távozást mutatja, hogy már nem a becskerei anyakönyvben, hanem a költészetében keres új identitás-támpontot. Itt van viszont az a tény is, hogy a Baráth György írói név vállalása becskerei döntés volt.

*

A végén még elmondanám, hogy az iratcsomóban több kék boríték van, melyekben egy-egy csomag elküldését igazoló számlák, tértivevények, vámátutalási bizonylatok vannak. Az egyikben egy húszdináros papírpénzt találtam. (Két csomagra való spárga árának megfelelő összeg.) Meglehetősen kopott, kis piros bankjegy, úgy látom, 1944-ben nyomtatták, rajta egy partizán képe, vállán puskával. Gondosan el lett téve a borítékba. A postadíjból maradt vissza? Esetleg a húsfélék árából? Az apámé a pénz, vagy azért tette borítékba (és nem a zsebébe), mert valaki másnak járt volna? Azóta eltűnt a tartozás-követelés kontextus – és eltűnt az érték is. Ami nem tűnt el, az a valamikori gondosságot folytató feledés, melynek révén a húszdináros bankjegy a borítékban maradt.